

О.В. КОВАЛЕНКО

СВОБОДА ЛЮДИНИ: ПРИРОДНИЙ І ДЕРЖАВНИЙ АСПЕКТИ (Т. ГОББС, ДЖ. ЛОКК)

Досліджується специфіка постановки та трактування проблеми свободи людини у працях таких представників новочасної політико-правової думки як Т. Гоббса та Дж. Локка. Визначаються підходи до співвідношення свободи і права, свободи і закону на основі порівняльно-правового аналізу праць Т. Гоббса і Дж. Локка.

Ключові слова: свобода людини, природний стан, державний стан, право, закон, новочасні політичні та правові теорії.

Исследуется специфика постановки и трактовки проблемы свободы человека в работах таких представителей политико-правовой мысли периода Нового времени как Т. Гоббс и Дж. Локк. Определяются подходы к соотношению свободы и права, свободы и закона на основе сравнительно-правового анализа работ Т. Гоббса и Дж. Локка.

Ключевые слова: свобода человека, естественное состояние, государственное состояние, право, закон, политические и правовые теории Нового времени.

The article investigates the specificity of rising and interpretation of a problem of human freedom in the works of T. Hobbes and J. Locke as representatives of a Modern time political and law thought. The author defines the approaches to the relations of freedom and the law, freedom and the legislation on the basis of comparative legal analysis of the works T. Hobbes and J. Locke.

Key words: human freedom, the natural state, the public state, law, legislation, political and legal theories of Modern time.

Реалії сучасного суспільства, конфлікт інтересів різних соціальних груп, класів та інститутів вимагають достеменного дослідження свободи людини та її права на свободу. Філософія права Нового часу дуже тісно пов'язана з проблематикою індивідуальної свободи, рівності та справедливості, що є одними з визначальних категорій для визначення принципу верховенства права. Цьому є підтвердження надане у ст. 3 Конституції України: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави... Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Це положення є основними функціями держави. Їх гарантована реалізація стає плацдармом для встановлення громадянського суспільства і розбудови правової держави.

Нинішнє суспільство сприймає свободу особистості як мету суспільного розвитку, як таке явище, до якого необхідно прагнути. Дуже часто члени суспільства не відносять до юридичних понять категорію свобода. Інтеграція цього терміна у правосвідомість і правову культуру індивідів залежить від рівня правової традиції та вдосконалення положень законодавства щодо регулювання прав і свобод людини та громадянина. Саме це стане запорукою раціонального існування держави, здійснення її основних завдань та забезпечення кожній людині перспективного розвитку і гарантій для її можливостей.

Проблема свободи існувала на всіх етапах філософсько-правового розвитку. Наявність певних звичаїв розуміння свободи людини є детермінуючим для дослідження цієї теми. У Новочасний період найяскравіші погляди виразили англійські вчені Дж. Локк і Т. Гоббс. Вони є представниками однієї з провідних шкіл права — природної. Багато в чому їхні думки збігаються, проте існує достатня кількість розбіжностей, які є дуже цікавими для аналізу.

Основна відмінність полягає у тому, що Локк є прибічником ліберального індивідуалізму, а Гоббс виступає завзятим прихильником абсолютизму. Це знайшло свій вираз у головній лінії їхніх досліджень і вагомо вплинуло на їхні концепції.

Свободу людини ми будемо розглядати через призму додержавного та державного стану. Важливою передумовою виникнення суспільства є природний стан, тобто стан, який існував до держави. Для Т. Гоббса і Дж. Локка додержавний стан є первинним, а держава виступає штучним формуванням. Той факт, що люди об'єднуються відбувається тільки в результаті випадкових обставин, а не за природою речей. Кожне об'єднання, відповідно до Т. Гоббса, виникає заради користі та слави, проте люди побоюються один одного, і це взаємне побоювання пояснюється природною рівністю людей, частково їхнім бажанням шкодити один одному. Тобто рівність прав викликає взаємну недовіру, яка приводить до війни. Природний стан розумівся як стан повної індивідуальної свободи. Під свободою у Локка розумілася можливість кожної особи діяти та розпоряджатися своїм майном і особистістю відповідно до того, що вона вважає можливим для себе у межах закону природи, не шукаючи дозволу ні в кого і не залежачи від чиєїсь волі¹.

Гоббсівська рівність характеризується біологічним фактором, що легітимізує будь-який суспільний лад за умови одностайного підкорення. Концепція Дж. Локка щодо рівності людей стосується насамперед сфери майнових відносин і тому видається доволі обмеженою в політичному аспекті, адже не приділяє уваги цій стороні регулювання взаємовідносин індивідів. Визначення поняття рівності в роботах Гоббса і Локка є досить одномірним і не передбачає рівності в інших сферах життя суспільства².

За Дж. Локком, людина народжується з правом на повну свободу й на безконтрольне користування усіма правами та привілеями закону природи нарівні з будь-якою іншою людиною. Для людини найголовнішим є оберігати свою власність, якщо Т. Гоббс каже про постійні суперечки між людьми внаслідок їхніх абсолютних прав і про необхідність забезпечувати мир і безпеку, то Дж. Локк головною проблемою називає те, що кожна особа боїться, що може втратити свою власність, що хтось може прийти і свавільно її забрати.

У Гоббса свобода у природному стані є волею використовувати власні сили на свій розсуд задля збереження свого життя. Він вважав свободу невідчужуваною характеристикою людського існування, якістю людського духу. Невід'ємною складовою свободи є право на життя, бо це є об'єктивною умовою використання усіх своїх можливостей. Природне право абсолютизує свободу, а природний і громадянський закон її обмежують. Це обмеження полягає у тому, що природний закон забороняє робити все, що шкодить життю людини і протистоїть стану «війни усіх проти всіх».

Утворення держави внаслідок суспільного договору породжує питання про те, яким чином державна влада обмежує свободу людини. Проблема індивідуальної свободи як незалежності від вторгнень держави в царину особистого життя набуває актуального значення в Новий час. Автори природно-правових концепцій цього часу вважали, що людина повинна мати свободу цілком використовувати свої знання і майстерність, їй треба дозволити керуватися своїм інтересом до певних речей, які вона знає і які їй небайдужі, щоб вона настільки сприяла досягненню загальних цілей суспільства, наскільки це в її силах³.

Т. Гоббс є яскравим абсолютистом, тому для нього державний стан характеризується повним і всебічним уособленням влади і прав у правлячій особі. Народ наділений лише обов'язками по відношенню до держави. Свобода людей у його трактуванні є свободою суверенної влади та держави. Зі встановленням державності в суспільстві природні закони перетворюються на державні (громадські) та на державному рівні починають підкорювати людей владі суверена. Тобто існує підлеглість відносно правителя і свобода суверена відносно підданих. Серед невід'ємних прав Гоббс залишає право опору тим, хто посягає на життя і здоров'я, і хто бажає поневолити людину⁴.

У загальному вигляді Т. Гоббс зазначає, що «кожний підданий має свободу у відношенні всього того, право на що не може бути відчужене договором»⁵. Так, ніякий договір не може зобов'язати людину обвинувачувати себе і зніватися у пропонованому обвинуваченні, убити або ранили себе або іншого, утримуватися від їжі, користування водою і повітрям, вживання ліків та інших необхідних для життя речей. Підданий може не користися наказам суверена виконувати подібні дії, якщо, підкреслює Т. Гоббс, наша відмова в покорі у подібних випадках не підірває ту мету, заради якої була встановлена верховна влада, а саме мета забезпечення безпеки народу.

Інші свободи підданих «виникають із замовчувань закону»⁶. Там, де суверен не приписав ніяких правил, підданий може робити або не робити що-небудь на власний розсуд. Міра й обсяг подібної свободи підданих у різних державах залежать від обставин, місця і часу та визначаються верховною владою, її уявленнями про доцільність і т.п.

Визнані Гоббсом невідчужувані права і свободи підданих в цілому стосуються питань їхнього особистого самозбереження і самозахисту.

Але ніщо, підкреслює Гоббс, не має права чинити опір «мечу держави» з метою захисту іншої людини (винної або невинної), оскільки таке право позбавляє суверена можливості захищати безпеку підданих і руйнує саму сутність влади.

Про закони, що видаються сувереном, Т. Гоббс пише: «Ці правила про власність (або про моє і твоє) і про добро, зло, закономірні й незакономірні дії є громадянськими законами, тобто особливими законами кожної окремої держави...»⁷.

Як уже зазначалося, громадянські закони філософ називає штучними ланцюгами для підданих, свобода яких полягає лише у тому, що обійдене мовчанням суверена (законодавця) при регулюванні поведінки людей.

Однак така свобода ніяк не скасовує і не обмежує владу суверена над життям і смертю підданих. Єдине обмеження суверена пов'язане з тим, що, будучи сам підданим бога, він повинен дотримувати природних законів. Але якщо суверен порушить їх, заподіявши тим самим збиток підданам, він, за змістом гоббсівської концепції суверенітету, лише здійснить гріх перед богом, але ніяк не несправедливість стосовно підданих.

У громадянському стані мова, власне, може йти лише про свободу держави, а не громадянина. Мета громадянських законів саме й полягає в тому, щоб «обмежити волю окремих людей»⁸. У цьому питанні чітко проявляється основний зміст гоббсівського розмежування права (природного) і закону (громадянського, позитивного). «Оскільки право, — підкреслює Т. Гоббс, — є свободою, саме тією свободою, яку залишає нам громадянський закон. Громадянський же закон є зобов'язанням і віднімає у нас ту свободу, яку надає нам природне право. Природа надає всякій людині право забезпечити свою безпеку своєю власною фізичною силою і з метою попередження нападу на себе напасти на всякого підозрілого сусіда. Громадянський же закон позбавляє нас цієї свободи у всіх тих випадках, де захист закону забезпечує безпеку»⁹.

Всупереч Т. Гоббсу, філософсько-правове вчення Дж. Локка пронизане ідеєю невідчужуваності та невідмінюваності основних природних прав і свобод людини у громадянському стані. Абсолютну монархію, як і будь-який інший різновид абсолютної влади, які неминуче припускають вихідне безправ'я підданих і відкритий характер обмежених прав, що надаються їм на розсуд самої влади, Дж. Локк взагалі не вважає формою громадянського правління і державного устрою. За його оцінкою, абсолютна, деспотична влада, що неволить людей, гірше природного стану з його, нехай і недостатньо гарантованими, але рівними правами і свободами для всіх. Абсолютна монархія гірша, ніж природний стан, оскільки над абсолютним монархом немає суду і він перебуває ніби в природному стані відносно своїх підданих. Проміняти природний стан на абсолютну монархію — це те саме, що для уникнення шкоди, якої завдає нам лисиця, віддати себе в кітті лева.